

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Збірник наукових праць
Рівненського державного
гуманітарного університету

**Актуальні
проблеми
сучасної
філології**

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Випуск XVIII

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2010

ББК 81 Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету.
А 43 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії.
4 Вип. 18. – Рівне: РДГУ, 2010. – 265 с.
УДК
811.161.2

У збірнику, присвяченому 70-річчю видатного сучасного вченого-лінгвіста, академіка АН ВШ України, доктора філологічних наук, професора Каленика Федоровича Шульжука, вміщено статті науковців Рівненського державного гуманітарного університету та інших провідних вишів України з актуальних проблем граматичної будови української мови. У полі зору дослідників питання синтаксису, морфології, лексикології, мовної освіти тощо.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів української мови.

Редакційна колегія:

Головний редактор	Шульжук Каленик Федорович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету, дійсний член Академії наук вищої школи України
Заступник головного редактора	Степанова Ольга Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Архангельська А.М.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства та славістики Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
2. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Мандрик Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання та культури української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Мірченко М.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядник: Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 30.04.2010 р.)

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

УДК 811.161.2'36

Неля МАНДРИК

НАРОДНОРОЗМОВНЕ ДЖЕРЕЛО ЯК МАТЕРІАЛ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ
В УКРАЇНІ 17-18 СТ.

У статті автор намагається змалювати стан функціонування старукраїнської мови та з'ясувати причини її занепаду.

Ключові слова: народна мова, етимологія, офіційно-діловий стиль, адміністративно-судові елементи, епістолярний стиль, слов'яноруська мова.

Народну мову зберігала народна пісня. Проте різниця між розмовною мовою і мовою фольклору була досить хистка. Як відзначав М. Возняк з приводу однієї з найраніше записаних пісень про козака та Кулину, цей твір «не є народним ..., про се, на мою думку, не можна й спорити, хоч загалом в такому разі треба мати на увазі дві річі: перше, що кождий твір усної словестності в своїм первозначності є індивідуальним, не колективним твором, друге, що велика частина так званих творів усної словестності се колишні літературні твори» [1, с. 3]

Чи не найпоширенішими пам'ятками науково-практичного жанру XVIII ст. були травники, лікарські та господарські порадики. Рукописи медичного характеру за змістом становили порадики з ботаніки, фармакопеї та фармакології, медицини в цілому, анатомії, фізіології. Господарські порадики містили дані про ведення господарства, зокрема домашнього, про землеробство, тваринництво, бджільництво, кулінарію та ін. Такого змісту пам'ятки були відомі уже в XVI ст., а особливо в XVII ст. З численних праць такого типу середини й другої половини XVIII ст. опубліковані лікарські порадики «Лїкарства писа[нь]ніє, которими бе[з] ме[ди]ка в дому всАкъ поратоватисА можеть», «Книга Лїчебн[а]А ѿ[т] многи[х] лїкарствъ» і господарський порадики «Практика сіА, или оувѣщеніє, працовитымъ господаремъ, вел[ь]ми пожиточная, з[ь] которой каждый познати можеть постановление пришлого року зимы, весны, лѣта и ѱсени, наветь ка[ж]дого м[ѣ]ца и дня, яко и коли ѿ[т]мѣнности во[з]духовъ небесныхъ и оурожаевъ земныхъ сподѣватися» [2, с. 6].

Літери *ы*, *и*, *ѣ* вживаються тут в основному етимологічно правильно, хоч інколи *ы* виступає замість *и*, а *ѣ* замість *и* (попѣль, слнце не свити[т]). Літерою *г* передається фрикативна вимова звука /г/; для позначення вибухового звука /г/ уживається *г* або *г* (для пу[р]гаціі, флАгму); замість давньоруських *рь*, *ль*, *рь*, *ль* послідовно виступають сполучення *ри*, *ли* (покришивши, покри[в]чана, грими[т]; /р/ переважно тверде (на горачи[мь], со трома, забрують).

З лексичного погляду пам'ятка цікава тим, що тут багато представлена термінологія, особливо анатомічна й медична. Людський організм описаний досить повно: голова, затилок голови, очи, нога, локоть, серце, скронѣ, шия, пулс, великий палець, малий палець, утроба, плеура,

горло, селезена, нирки, ко[ст]ки, крижи та ін. Назвам хвороб також приділено не меншу увагу: хвороба, гора[ч]ка, жолтянка, фебра, гипоко[н]дрія, запаленіє, боле[з]нь меля[н]холѣчна, шаленство, дихавиця, заде[р]жан[ь]є, набракло[ст], плястер, гангрена, фистула, рана. Цікаво, що автори порадики (а їх було, принаймні, троє) досить широко користуються латинською термінологією, яку вони передають українськими літерами, хоч інколи вдаються й до оригінальних написань: ка[р]ду[с] бенедикта, прошок на те[р]ціяну и кварталу 3-дн[е]в[н]а и 4-дне[в]на, ка[н]церъ, спиритус вѣтриолѣ, absorbercia kremo[г]; з медициною пов'язані назви рослин, їх квітів і плодів, які використовуються для виготовлення ліків: мак, мигда[ль]ни ядерка, ядерка брос[ь]квинови, насѣння кропу, квѣт бузиновий, рож сухая, материнка, мел[ь]лѣса, руменекъ, рута, кропъ, вло[с]кій (марач), сѣмя конопляное, яловець, кора ясена та ін. Досить поширені також назви їжі, приправ, хімічних речовин, що можуть виступати як інгредієнти ліків: оцет, во[д]ка, бѣлокъ зъ яйця, галун, кофе, хлѣбъ, горѣлка, соль, сироватка, родзинка, олива, сок полиневий, купервас. Щоб текст порад був максимально доступним, автори використовують синоніми: целѣдонія, то е[ст] ростопашъ, або я[с]ко[л]чино зел[ь]є; по жменѣ, або по го[р]стѣ; назви місяців також подаються як синоніми: спершу йде народна назва, а потім її латинський відповідник: Знакъ Па[н]ни панує о[т] дня 21 серпня, то ест авгу[ст], до 23 вресня, або ѿотябра; зна[к] недведя панує о[т] дня 22 пазде[р]ника, то е[ст] октябрия, до 21 lystopaда, то е[ст] новембра і под.

З морфологічних рис треба відзначити майже повну відсутність у пам'ятці форм теперішньо-майбутнього часу першої дієвідміни з флексією -т(-ть); більш того, буває відсутній і суфікс основи -е-: не може, буде, биває (і бива), витяга.

Духовне життя тодішньої України відбивали приватні, або авторські щоденники. Це щоденник генерального хорунжого М. Д. Ханенка, що охоплює період з 1719 по 1789 р., щоденник Я. А. Марковича (1717-1767 рр.), «краткій журналъ о пое[з]дї в Москву Яснотельмо[ж]н[ог]о[о] Сго милости п[а]на Данїила Апостола» та ін. Крім сільськогосподарської і промислово-виробничої лексики, тут представлена лексика, пов'язана з розвитком суспільства: похідні слова на означення урядів:

асаулство, атаманство, гетманство, полковництво; чиновників: протоколистъ, копѣистъ, канцеляристъ, комисѣантъ; документів: оріналь, екземпляръ, дуплікать, подорожня і под. [4, с. 6–9].

Мову діаріюшів ріднить з офіційно-діловою спеціальна фразеологія: слухати справу, посадит в турму, держат подъ карауломъ, забит в колодки і под.

Цінні свідчення про народні звичаї дають назви різноманітних народних способів відзначення дозвілля і не толерованих церквою свят: вечерниці, зговорини, закладини, новосѣлле, именини, родини, рочини, девятини і под.

Адміністративно-судові документи велися в основному в сотенних канцеляріях. Незважаючи на те, що духовне життя в У країні було пригнічене московською владою, давні традиції місцевого самоуправління, а з ними й мова ще довго зберігалися. Судочинство здійснювалось за нормами Литовського статуту та Магдебурзького права. Мабуть, певний вплив на нього мали й «Права, по которымъ судится малороссийский народ» 1743 р., хоч офіційно царський уряд і не затвердив їх [5, с. 99].

Писалися ці документи типовою староукраїнською літературною мовою, але народних елементів тут було набагато більше, ніж в інших стилях. Йшлося тут про суто побутові речі: убивства, крадіжки, гвалтування і под. Деякі абзаци написані народною мовою, напр.: В понедельник, сентабря <> 8 <> день, сего году, порался онъ на току около пашнѣ вранцѣ, якъ начало слонце зходит<>. И женучи овци на пасбу, козака рудовского Стефана Джевагы овчаръ Федоръ Криворутченко <> кликнуль его, Паламара, и объявилъ, что члвѣкъ <> а хто онъ таков, не вѣдает<> убитій. Якій лежалъ <> близь Івана Товкачовского хуторця, в какой онъ, Паламаръ, з женою и дѣтми своими, в единой хатѣ жиеть.

Мова сотенних канцелярій типово поліська. Тут майже регулярно /o/ чергується з /y/, а /e/ з /'y/: ослунъ, стеругъ, в голодний рук, жунка, люгъ, привюв, зъвювши; досить послідовно відбувається подовження приголосних на місці колишнього /je/: челобиття, оружжя, платте, по сознаттю, на життю. У чоловічому роді минулого часу після голосних виступає або традиційне -л (пришоль, не мислилъ, ехал, пиль, спаль, слишаль, ходиль), або – частіше – -в (убивъ, бивъ, скончився, покинувъ, ударивъ, скочивъ, не чунъ, просивъ, чувъ, спявъ, пришов, випивъ); після приголосних у цій формі -л відсутнє (побѣгъ, принес, помер). У третій особі однини дієслів теперішньо-майбутнього часу може бути присутнє закінчення -ть (повѣдаеть), але частіше його немає (не знае). Традиційно вживається форма перфекта, переважно в першій особі множини: ходилисмо, позналисмо, велѣлисмо. Досить часто виступає

давноминулий час: пошоль билъ, сказаль билъ, обомлѣль былъ. У сфері синтаксису треба відзначити активне використання безособових форм на -но, -то: А зъ за того замка украдено у его рѣчей немало; Наглянувъ въ пасѣку <> -аж там вже пчолы побрато; И бито мене и коня взято; убито у Борисполѣ члвка Демка Нестеренка до смерти; характерною для української мови є конструкція, що означає приблизність міри і складається з іменника в родовому відмінку множини й числівника, що може прилягати до іменника безпосередньо або ж поєднуватися з ним за допомогою прийменника с: И самъ з ними выпивъ чарокъ двѣ горілки; лѣтъ съ пят; для надання мові офіційності писарі досить часто вдаються до церковнослов'янського сполучника понеже.

Офіційно-діловий стиль, природно, не може оминати назв осіб, які займають ті чи інші посади в сотні, місті, селі. Це, скажімо, атаманъ городовий, воить, бурмистръ, сотникъ, старшина енералная, урядникъ, розищикъ, асауль, бунчужний енералний войсковий, ѳбозный, хоружий полковий, писар городовий. Цю низову урядову піраміду увінчує гетман. Адміністративна лексика переплітається з юридично-судовою: скарга, протекція, жалоба, злочинца, розискъ, допрос, свѣдительство, отвѣтчикъ, допрошуванный, челомбите, судія та ін. Серед цієї лексики чимало запозичень з латинської мови: публикация, інквизиція, апелляция, коньтroversия, документъ, секвестръ, претенсѣя, аппробация, сатисфакция, аддукція та ін.

Серед добр, на які найчастіше зазіхають злодії, є худоба: кони, воли, корова, теля, кляч, товар («худоба» взагалі). Не минають злодії і витворів рук людських: колесо, хомут, скатерт, казанецъ, мушкетъ, свердло, долото, сокира, подкова, коса, серп, верстат кушнѣрский, овчина, струп, ножны, шкатулка, носатка, пистолеть, путо, барило, чарка, гапъликъ, перстень, образокъ, куманъ, пороховниця, ланцугъ, шворен, стругъ, скобля, ручница, зеркало, кулбака, крес ручничнии, подушка, уздечка, финжалъ, тарѣлка, пляшка, тринога та ін. Чимало тут і назв одягу, взуття та напівфабрикатів: кожух, плахта, пража, запаска, чоботи, панчохи, пояс, полотно, сорочка, намитка, хуста, шапка, кунтушъ, киндякъ, жупанъ, сподниця, шнуровка, стіонжжа, кошуля, ручникъ, кожушина, опанча, кеца та ін. Представлені й напої та потравний, але не дуже багато: сало, олѣя, горѣлка, мука, пшоно, соль, хлѣбъ. Коли розглядалася певна судова справа, свідками виступали присутні при вчиненні злочину; часто це були родичі злочинця або потерпілого. Тому лексика на позначення родичів і свояків представлена досить повно: мужъ, жена, дочъ, сынъ, брат, сестра, брат двоюродный, швагер, невѣстка, ѳтец, матъка, тесць, дѣдь, прадѣдь, братинна, тютка, дядина, дядко та ін. Варто згадати й про вживані в цих документах прізвища. На той час на

Лівобережжі вже запанував словотвірний тип із суфіксом -енко: Двирниченко, Голотенко, Соломченко, Лисенко, Дворяниченко, Ващенко, Куриленко, Криворутченко. Проте вживаються й безсуфіксні прізвища (Кулябка, Нинка, Тригуб, Скиба, Джевага), прізвища на -ский (Корчевский, Криловский, Товкачовский), -инь (Волошинь), -овь/-евь (Гавриловь, Василювь), -ичь (Савичь). Приватне листування ще недалеко відійшло від ділового стилю: люди діляться зі своїми рідними й знайомими тими ж проблемами, які інколи приводять їх у суд. Тому В.А. Передрієнко цілком справедливо зауважує, що приватні листи в умовах XVIII ст. окремого стилю ще не становлять [6, с. 7].

Цікаво зазначити, що тут, як і в мові сотенних канцелярій, майже зникають полонізми, які так густо вживалися в староукраїнській мові XVII ст.

Відмінність між діловими документами і приватними листами виявляється насамперед у прізвищах. Якщо в ділових документах переважає словотвірний тип з суфіксом -енко-, то в приватних листах він чи не на останньому місці: Жученко, Стороженко, Євдошенко. Очевидно, прізвища на -енко - хлопські і дрібної шляхти. Про це, зокрема, промовляє й такий контекст: поддано[г][о] моего Якова Тестяненка. Великошляхетські прізвища мали іншу структуру: це були або безсуфіксні імена, інколи тюркського походження (Ширай, Кочубей, Мачуга, Лизогубь, Псіоль, Борозна), або прізвища з суфіксом -ский (Скоропадській, Іскрицки[й], Галецкий, Пекалицкий, Сементовски[й], Старжинській, Есимон[ъ]тов[ъ]ській, Кониски[й], Новицкий, Сухан[ъ]ській), або з суфіксом -ичь (Богдановичь, Волкевичь, Василевичь, Савичь, Войцеховичь, Григо[р]евичь, Гудовичь, Гроновичь, Демяновичь та ін.); трапляються прізвища й з суфіксом -овь (Дуровь, Игнатовь, Кусковь, Лаптевь); найчастіше прізвища словотвірне непохідні або ж складаються з двох коренів (Борозна, Бурляй, Гайка, Грабянка, Галагань, Дудка, Коваль, Конопка, Кривонось і под.).

Кожен лист, природньо, починається із звернення. Як правило, вони досить розгорнуті, але включають у себе слова добродѣй (добродѣйка), панѣ, благодѣтель і под., напр.: мой велце м[с]цѣви[й] пне, зичливи[й] пртлю и брате; Сердечны[й] брате и благодѣтелю, м[с]цѣ пне Григори[й] Скорупка; Блгоро[д]ны[й] м[с]цѣ пне Лашкевичь, мнѣ велце осо[б]ливы[й] до[б]родѣю!; Премлсердий мой г[с]дрь кумь и мно[г][о]мл[с]тиви[й] добродѣй; Сердечній мой швагре и добродѣю; але в сімейних листах формула звернення могла й спрощуватися. Ось Анастасія Миколаївна Савич звертається до свого чоловіка Петра Федоровича Савича: "Петрусенку, серце!".

Щодо фонетичних і граматичних особливостей, то приватні листи мало чим відрізняються від ділових

документів. Тим більше, що вони походять з тієї ж території – Східного Полісся. Тут фіксується подовження приголосних на місці колишнього /je/: весѣ[л]ля, огороженную коллемь, заму[ж]же, з[ъ] припи[с]сю і под. У третій особі однини теперішньо-майбутнього часу кінцеве -т може бути, хоч здебільшого опускається: вимовляє[т], не имѣет, не зможе, купує; досить часто вживається форма майбутнього часу недоконаного виду З флексіями -му, -меш, -ме: проситиму, владѣтиметь, користоватиме[т]сА, ожидати[му], разоратимуться. У формах минулого часу чоловічого роду однини після голосних кінцеве -л закономірно переходить у -в: не посилавь, попродавь, не дававь, писавь, бувь,; але форми з -ль за традицією ще трапляються: ізволиль, биль; після приголосних -ль не вживається: втекь, могь. У народній мові Лівобережжя релікти перфекта навряд чи зберігалися. Але в літературній мові вони були однією з її ознак: заде[р]жалемь, не посилале[м], не вѣдалемь, писале[м], не получили[м], аби-мх я учинилъ оплатку.

За винятком юридичної термінології, лексика приватних листів переважно народна. Дієслова тут походять із живомовного джерела: забаритися, поратовати, порадити, чекати, спріятелити[с], дбати, полѣпшати і под. Слова на означення грошей свідчать про те, що єдиної системи не було: ходили копи[й]ки, талари, золоті, рубли. Природа жанру вимагала називання родичів і свояків: отец, matka, жена, брать, сестра, свать, племѣнникъ, швагер, теща, доче[р], братанич, кум, пасинокъ, дядко. Досить розгалуженою була й військово-адміністративна лексика: воить, сотникъ, полковникъ, писар полковій, бурмистр майстрату, хоружий, староста, з[ъ]начковий товариш, бунчуковий товариш, обозний енералний, асауль полковий, судия енеральны[й].

Природа приватних листів не дає змоги для широкого використання фразеології. І все ж окремі сталі сполуки тут трапляються: вири не доймаєте; скоро свѣтъ; в ми[с]лѣ не снилося; И положено в[ъ] довгий ящикъ; впокою не дає[т].

Мова листів у цілому українська, якщо не брати до уваги традиційних написань. Проте вже відчувається вплив російської мови: оче[н] дорого, нелзя, изво[л]те, з[ъ]десъ – наявна навіть російська тенденція до самоприниження: домишко, за трудишки мои.

Вихованець Київської академії Іван Некрашевич (друга половина ХУІІІ ст.) будучи священиком у селі Вишеньках, написав кілька творів церковнослов'янською, літературною староукраїнською і народною українською мовою. Це, зокрема, «Спорь души и тѣла», віршований лист до свого сусіда І. Филиповича, діалог «Исповѣдь» і, можливо, «Суплика або замысль на попа». Церковнослов'янською мовою написані «Спорь

души и тѣла» та «Исповѣдь». Правда, фонетичні особливості в обох творах суто українські. Так, у «Спорѣ» склади з ѣ римуються зі складами, що містять /i/: сѣти – уловити, добродѣтель – хранитель, к дѣлу – силу, вѣчно – самолично, нечисто – мѣсто. Часто сплутуються на письмі и та ы, що вимовляються як середнє /и/: забив, воздыхаю, от его защиты. Звук /в/ має інваріант /у/, /р/, як взагалі в північноукраїнських говорах, тверде. Чимало тут і суто народних лексико-граматичних форм типу мене, тую, живучи, покаймось, здѣлаймо, паметствуймо, пектися і под. Письменник майстерно володіє ритмом і римою. На відміну від своїх попередників, він не обмежується дієслівною римою: у нього іменник римуються з дієсловом, іменник з прикметником і под., напр.: слава – права, сѣти – ловити, слова – готова, клячу – собачу, тягучи – сучій і т. ін. Твори І. Некрашевича небагаті на художні засоби: метафори здебільшого запозичуються з Біблії; запитання, повтори, заклики, звертання, сентенції – це все ті стилістичні засоби, без яких не обходиться в той час жодна урочиста промова чи вірш-панегірик. Беручи традиційну тему й традиційний жанр, Некрашевич намагається внести в свою обробку деякі самостійні риси, незалежні від традиції, тобто вводить власний оригінальний літературний струмінь І. Н. Кістяківська запрошує читача уявити собі, як «розгулявшись, розмахавшись» танцює священицька родина, звільнившись од святкової праці, як вона смачно п'є «хоть и по пять» і помилуватися здійсненням сміливого задуму, гідного пензля голландської школи [7, с. 17].

Треба ще раз підкреслити, що в небагатій творчій спадщині І. Некрашевича засвідчені три вживані тоді літературні мови: слов'яноруська («Спорѣ души и тѣла»), «Письмо, написанное к Ивану Филпповичу», «Письмо, написанное к отцу Арсенію Крипщкому»), староукраїнська («Исповѣдь 1789 года февраля-дня», «Разговоры душѣ съ тѣломъ») і зароджувана новоукраїнська («Ярмарок», «Письмо, писанное к гнѣдинскому с[вященнику] Иоанну Филѣповичу и его сышу Петру, и къ дядьку Стефану Крипѣцкому», «Замысль на попа»).

У слов'яноруській мові І. Некрашевича переважають церковнослов'янські слова, морфологічні форми, фонетичні особливості. І все ж є тут і повноголосні форми (обороном), і чергування /у/ з /ѣ/ (когда ж случится в'кого взявши потеряети; влови[т]), і типово українські наголоси (гово'ритель-переспо'ритель); і, звичайно ж, поодинокі українські слова (заработить, треба, панщина, пановати, ПОЗЫка, хата, журитися).

У староукраїнській мові кількість суто українських особливостей стрімко наростає. Власне, староукраїнською мовою говорить тільки піп-сповідник. Селяни, яких він закликає покаятися в гріхах, спілкуються з ним північноукраїнською говіркою. У мові попа церковно-

слов'янські форми трапляються дуже рідко. У мові селян спостерігається подовження приголосних перед /je/ (в весѣлляхъ), досить часто замість /о/ в новозакритому складі виступають його рефлeksi /у/ та /у/ (муй, колядувоць и щедровок, пятюнку, на вечурки, рюць); у мові попа форми дієслів теперішньо-майбутнього часу третьої особи однини першої дієвідміни уживаються переважно з закінченням -ть (видить, караеть), у мові селян – без цього закінчення (буде, не пускає, завдає); форми минулого часу чоловічого роду після голосних приймають як -ль, так і -въ (не знал, твориль, не звалъ, не грешивъ, переставъ); досить багато представлена й українська лексика (ледащо, збавити, горую, будовами, ворожка та ін.); трапляються й фразеологічні звороти (А мы будемъ пилненко на усь те мотати; очи продере свои).

Нарешті, мова народна. І. Некрашевича можна назвати попередником І. Котляревського. З найбільш помітних фонетичних особливостей треба б назвати поширене на Поліссі скорочення слів (добре бра, що тобѣ усюди шанцюе, перехід етимологічного /о/ в новозакритих складах в /у/ та /у/ (мабуть, все ж таки цими літерами позначаються дифтонги: калинювка, вюнь, поупъ, празникювъ, пувкопи, покоуйникъ, не втюць, тюлко, небожчикъ, Бюгъ та ін.), подвоєння приголосних перед колишнім /je/ (силомпщю, покаянния, стояння, по весѣлляхъ), пропуск /ж/ між голосними (Дай хиба що я кау, бо въз жъ то тягучи, каешъ, кауть); форми зворотних дієслів в інфінітиві інколи пишуться відповідно до Їх вимови (расходицца, хочетця). Як у народній мові, поширені тут демінутиви: веселенко, здоровенко, варенушка, горѣлочка. І. Некрашевич милується в фразеологічних зворотах, напр.: Щоб не грызли головы; Якъ би намъ своего попа гарно в шоры убрати; над нами крутить веремѣю; Хоть и за дѣломѣ прійдетъ, то все рило дує; Бо тепер и без вѣна вже й нѣ до порога; Годѣ жъ йому мирянамъ за шкуру сала заливати.

Отже, староукраїнська літературна мова у XVIII ст. продовжувала функціонувати, але перспектив дальшого розвитку не мала. Нею користувалися школярі, мандровані дяки, які складали різдвяні великодні вірші, вчені поети, що користувалися по етичними рекомендаціями М. Довгалецького; за традицією вона використовувалась у ділових документах, зокрема в записках сотенних канцелярій; народні пісні й різноманітні рекомендації господарського й медичного характеру також подавалися старо українською мовою. Але оскільки друкована продукція нею не видавалася, її колишня слава поступово згасала. Література високого звучання тепер видавалася або слов'яноруською, або й тодішньою російською мовами, а розважальні твори почали з'являтися народною мовою. Уперше народна

мова зазвучала з теренів Полісся. Отже, три мови використовувалися в культурному житті України XVIII ст.: староукраїнська, слов'яноруська (або російська) і народна українська. Здавалось би – які широкі можливості! Але якщо вдуматись, то не можна не погодитись з думкою Н. Кістяківської про те, що «Руїна викликала страшений занепад у письменстві XVIII ст. Воно лишається десь на боці від великого битого шляху, яким посувається тодішнє усне мистецтво; воно не доходить до друкарні; воно утворюється десь по кутках, переважно в нижчій верстві більше-менше освіченого громадянства, та переховується в рукописах, що частенько гинуть, залишаючи з діяльності часом не аби-якої ваги авторів – мізерні уривки та шматки, часом навіть тільки ймення та прізвище. Круг спостережень та думок нечисленних авторів стає тісним, вузьким, обмеженим рамцями провінціального побуту».

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки./ Видає Михайло Возняк. – Львів, 1913. – Т. 1. – с. 3.

2. Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підготував до видання В. А. Передрієнко. – К., 1984. – с. 6.

3. Іванько І. В. «Поетика» Митрофана Довгалевського / І. В. Іванько. Передмова до видання: Довгалевський Митрофан. Поетика (Сад поетичний). – К., 1973. – с. 17.

4. Горобець В. Й. Лексика історично-мемуарної прози першої пол. XVIII ст. / В. Й. Горобець. Лексика історично-мемуарної прози першої пол. XVIII ст. – К., 1979. – с. 6-9.

5. Передрієнко В. А. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. / В. А. Передрієнко. Передмова до видання: Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – К., 1976. – с. 6

6. Передрієнко В. А. Приватні листи XVIII ст. / В. А. Передрієнко. Передмова до видання: Приватні листи XVIII ст. – К., 1987. – с. 7.

7. Кістяківська Н. Сатиричне та побутове письменство XVIII ст. В. 1 / Н. . Твори Івана Некрашевича (розвідка та тексти). – К., 1929. – с. XVII–XVIII.

SUMMARY

In the article author tries to represent the state of functioning of old ukrainain language and to analyze reasons of its decline.

УДК 811.163.1.367.625

Людмила БІСОВЕЦЬКА

ВІДІМЕННИЙ СЛОВОТВІР ДІЄСЛІВ ЗА ДОПОМОГОЮ СУФІКСА –И– В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У статті аналізуються ланки словотвірної системи, досліджуються проблеми встановлення інвентаря її одиниць, визначаються їх особливості, відношення між одиницями.

Ключові слова: суфіксальні слова, словотвір дієслів, формант.

Дериватологія є відносно молодю лінгвістичною дисципліною, хоча словотвір, у тому числі й дієслівний, давно привертав увагу дослідників. Словотвір сучасної української літературної мови порівняно непогано вивчений. Аналізу окремих ланок словотвірної системи, проблемам встановлення інвентаря її одиниць, визначення їх властивостей, відношень між одиницями (синонімічних, антонімічних, омонімічних), особливостей використання афіксів у процесах творення слів різних частин мови присвячено праці І. І. Ковалика, Т. М. Возного, К. Г. Городенської, В. О. Горпинича, Л. П. Дідківської, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, Л. О. Родніної, З. С. Сікорської, Г. П. Циганенко, Л. А. Юрчук та інших.

Крім того, в сучасній лінгвістиці накопичено цінний досвід теоретичного осмислення результатів аналізу будови та функціонування морфемної і словотвірної систем мов. У наукових працях представлено цікаві

теоретичні спостереження та висновки, запропоновано процедури виділення афіксальних елементів різного статусу, проаналізовано змістові, формальні та функціональні властивості морфем, принципи й закономірності їх розподілу в структурі слів різної частиномовної належності та морфемної будови.

На його фоні досягнення української історичної дериватології досить скромні. Лише окремі фрагменти історії формування словотвірних засобів окремих класів слів стали об'єктом спеціальних студій. Це, зокрема, праці С. П. Бевзенка, Т. М. Возного, В. В. Німчука, В. М. Русанівського, А. П. Грищенка, Л. Л. Гумецької, Г. П. Арполенко, Г. Х. Щербатюк та ін. Монографічно опрацьовані в дисертаційних роботах великі фрагменти з історії іменника (П. І. Білоусенко, В. В. Грещук, В. П. Токар), прикметника (Л. М. Береговенко), дієслів (У. М. Штанденко), займенника (С. П. Самійленко), прислівника (П. І. Білоусенко, В. М. Вербовий) та ін.

ЗМІСТ

Вітаємо з ювілеєм!	3
Труш Т.М. Слово вчителя.....	4
Розділ І. Актуальні проблеми синтаксису	6
Гуйванюк Н.В. Складносурядні речення ускладненої структури	6
Кульбабська О.В. Класифікаційні параметри простого неелементарного речення в синтаксичній концепції К.Ф.Шульжука	11
Кузьмич О.О. Імплицитні елементи в структурі складного речення	15
Шкарбан Т.М. Засоби стислості структури складних конструкцій з однорідною супідрядністю	18
Волощук Р.М. Зовнішні синтаксичні актуалізаційні категорії речення.....	21
Давнюк С.В. Особливості семантики складних сурядно-підрядних конструкцій в українській мові	24
Ричагівська Ю.Є. Типи семантико-синтаксичних відношень у складному реченні віршованого жанру	27
Каленич В.М. Адвербіальні синтаксеми у двоскладних реченнях з одновалентними дієслівними предикативами	32
Щербачук Н.П. Імплицитність – експліцитність синтаксем у простих реченнях-репліках діалогічних едностей типу питання-відповідь	36
Пітель В.І. Незакінчені речення: проблема синтаксичного аналізу.....	40
Пацаранюк Ю.М. Синтаксичні конвергенції як форма реалізації іронії у структурі речення.....	43
Межов О.Г. Орудний відмінок як основний морфологічний варіант інструментальної синтаксеми.....	46
Роїк О.Ю. Семантична нівеляція порівняльних сполучників у структурі складнопідрядних речень.....	50
Костусяк Н.М. Формально-синтаксичні та комунікативні ознаки знахідного відмінка іменників.....	55
Розділ ІІ. Проблеми мовознавчих теорій.....	60
Загнітко А.П. Сучасні класифікації концептів: теоретичний і прикладний аспекти	60
Архангельська А.М. Еталон та анти-еталон чоловічої краси у дзеркалі української мови	67
Мединська Н.М. Проблема предметних та ознакових слів у сучасній лінгвістиці: семасіологічний аспект.....	71
Воробйова Л.М. Слово та його значення: психолінгвістичний аспект	74
Пальчевська О.С. Просторово-орієнтаційний код в українській фразеології.....	78
Войцешук Л.А. Синергетика мови як вияв її духовної сутності в лінгвофілософських концепціях вітчизняних учених.....	81
Бобрикова Ю.В. Мовні реалії та проблеми перекладу	86
Розділ ІІІ. Актуальні питання культури мовлення	90
Єрмоленко С.Я. Культура мови і мовні ідеали суспільства.....	90
Сюта Г.М. Поетичне слово-образ як знак української культури	94
Весельська Г.С. Нові явища у функціонування еднальних сполучників в українській літературній мові на початку ХХІ століття	97
Шульжук Н.В. Молодіжний жаргон як лінгвосоціальне явище.....	101
Желязкова В.В. Стилїстичні засоби вираження оцінки у сучасному політичному дискурсі ЗМІ України.....	106
Вокальчук Є.Л. Культурно мовні проблеми спортивного теледискурсу	110
Розділ ІV. Актуальні проблеми лексикології	114
Вокальчук Г.М. Українська індивідуально-авторська неологія та неографія: стан і перспективи	114
Шульга Т.А. Семантико-синтаксичні прийоми створення комізму	118
Адах Н.А. Оказіональні іменники зі значенням конкретної предметності в поетичному словнику Василя Барки	121
Гаврилюк Н.В. Особливості еволюції індивідуально-авторської лексичної номінації в поезії неокласиків	124
Тимочко О.Б. Основні тенденції у словотворчій практиці поетів-дисидентів 60-70-х років ХХ ст.	127
Тиха Л.Ю. Метафора Марії Матіос: семантичні типи та синтаксичні особливості їх реалізації (на матеріалі малої прози).....	130

Степанова О.І. Проблеми унормування та стандартизації наукової термінології.....	134
Дзюба М.М. Специфіка процесу апелятивзації у сфері наукової термінології	137
Шевчук Т.Б. Запозичені лексеми на позначення осіб, які займаються фінансово-економічною діяльністю в сучасних засобах масової інформації.....	141
Кірілкова Н.В. Фольклоризми у повістях Миколи Вінграновського	145
Панцьо С.Є., Лісняк Н.І. Складні слова як засіб емотивності у поезії Д. Павличка.....	149
Розділ V. Актуальні питання лінгвістики тексту, історії української мови, топонімики, діалектології.....	153
Сікорська З.С. Прийменникові конструкції як вада професійного мовлення.....	153
Олексієвець Л.С. Функціонально-стилістичні особливості тексту офіційно-ділового стилю	159
Карчевська О.Р. Мовна організація портрета людини в українській прозі 20-30 років ХХ ст. (на матеріалі повістей Б.Антоненко-Давидовича	164
Бибик С.П. Розмовно-діалогічна мова в художній оповіді (на матеріалі творів Григора Тютюнника	167
Мялковська Л.М. Конкретно-чуттєвий компонент у мовотворчості І.Нечуя-Левицького	171
Пітель В.М. Народна етимологія і суміжні мовні явища	175
Мандрик Н.В. Народне розмовне джерело як матеріал художньої творчості в Україні 17-18 ст	179
Бісовецька Л. А. Відіменний словотвір дієслів за допомогою суфікса <i>-и-</i> в українській мові: історія і сучасність.....	183
Бачкур Р.О. Лінгвістична типологія назв тварин як твірної бази в українській мові.....	187
Каленюк С.О. Топоніми як ваговий шар ономастичного простору у творах Уласа Самчука.....	192
Джочка І.Ф. Лексико-семантична типологія іменників з кількісним значенням (на матеріалі гуцульських говірок).....	195
Кисіль К.С. Семантика номінативних знаків глутонімії (на матеріалі словника «Арго нововижівських кожухарів на Волині» Й.Дзензелівського).....	201
Лавренчук М.В. Питання системного дослідження матеріальної лексики західно-поліських говірок	205
Розділ VI. Актуальні проблеми зіставного мовознавства.....	210
Даниленко Л.І. Становлення лінгвокогнітивної парадигми в чеському мовознавстві.....	210
Погрібна Т.А. Комунікативно-прагматичні особливості чеських народних прикмет	213
Кондзеля О.С. Засоби комізму в польському художньому дискурсі (Katarzyna Grosnowa «Nigdy w zygii!» і «Serce na temblaku»).....	217
Філь О.М. Культурноспецифічні слова у ролі запозичень в етнічних мовних картинах світу (на матеріалі української та польської мов)	222
Семагин Т.С. Реконструкція слів-імен концептів <i>прекрасне/потворне</i> в англійській та українській мовах.....	224
Яскевіч Ю.В. Етимологічний аспект аналізу концепту <i>страх</i> в англійській, українській та французькій мовах	228
Бісовецька Т.В. Реконструкція номінацій соціального статусу людини тематичного поля «Сімейні стосунки».....	232
Дутчак Н.М. Демінутивна семантика у сфері дієслова.....	236
Розділ VII. Актуальні проблеми мовної освіти.....	240
Хом'як І.М. Орфографічна культура писемного мовлення.....	240
Лещенко Г.П. Комунікативні завдання у системі вивчення морфології у 6-7 класах загальноосвітніх шкіл	243
Златів Л.М. Засвоєння основних способів підвищення інформативності тексту студентами-філологами	250
Антончук О.М. Психологічні умови формування орфографічних умінь і навичок в учнів 6-7 класів	254
Ковальчук Н.П. Символіка знаків пунктуації в електронній письмовій мові.....	257

Наукове видання
Збірник наукових праць
Актуальні проблеми сучасної філології
Мовознавчі студії
Випуск XVII

Упорядкування та наукове редагування
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

ББК 81 Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету.
А 43 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії.
4 Вип. 18. – Рівне: РДГУ, 2010. – 265 с.
УДК
811.161.2

Здано до набору _____ . Підписано до друку _____
Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк на ризографі.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умовн. друк. арк. 8.0.
Тираж 300 прим. Зам. 57/1.

Видавничі роботи: редакційно-видавничий відділ РДГУ
33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет.
Адреса редакції: м. Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови